

УДК 37.014(477)(09):81

Ірина Серебрянська, канд. філол. наук, доц., докторант
Дніпровський національний університет
ім. Олеся Гончара, Дніпро

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ КОНЦЕПТОСФЕРИ ОСВІТИ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Здійснено спробу узагальнити історію української освіти через лексичний аналіз номінацій на позначення освітніх понять різних часових періодів розвитку сфери освіти в країні, а саме: типів навчальних закладів різного рівня, культурно-освітніх установ (товариств, студентських організацій, фахових об'єднань культурного типу) та ін. Визначено основні тематичні групи мовних репрезентантів освітніх понять з урахуванням часових, географічних і політичних особливостей держави кожної виокремленої доби.

Ключові слова: *освіта, вітчизняна освіта, наукова картина світу, слово, назва, тематична група.*

Сьогодні науковці багато говорять про наявність у сучасному суспільстві яскраво виражених ознак якісно нової епохи, що прийшла разом з початком третього тисячоліття (великі зміни у взаємовідносинах різних країн, поява нових конфігурацій між-державних відносин, значні трансформації загальної картини світу, висунення на історичну авансцену інформаційних технологій) [Мясніков : 41]. На всі зміни, що відбуваються, досить відчутно реагує освіта. “Вона найбільшою мірою здатна відображати і демонструвати якість трансформації сучасності. <...> Через систему освіти відбувається найнадійніший та найцивілізованіший шлях прогресу та реформ у розвитку суспільства” [Мясніков : 41]. Дослідники називають кілька еволюційних етапів освіти [Огнев’юк].

1. Зародження ідеї навчання, виховання і розвитку людини в сім’ї, виокремлення відповідних функцій та ролей.

2. Винайдення людиною письма, створення школи як соціального інституту, що окреслило напрям культурного розвитку цивілізації.

3. Трансформація ідеї школи та пошук моделей її діяльності (погляди Фалеса, Піфагора, Сократа, Конфуція, які розгорнули ідею школи до масштабу суспільного явища).

4. Визначальний вплив християнства на розвиток освіти: зміщення освіти в бік морально-етичних засад, в основі яких були морально-етичні цінності християнства (діяльність київського князя Володимира Великого, який зобов'язав своїх підданих віддавати дітей до навчання).

5. Вплив гуманістичних ідеалів епохи Відродження та доби промислового виробництва. Формування мережі університетів та навчальних закладів, пов'язаних з набуттям різних професій, утворення навчальних закладів з підготовки учителів.

6. Запровадження обов'язковості початкової, а пізніше повної загальної середньої освіти (перша половина XIX – початок XX ст.; в Україні – 20–70-ті роки XX ст.). Запровадження обов'язкової шкільної освіти в Радянському Союзі, що здійснювалося на засадах комуністичної ідеології та авторитарної педагогіки і не передбачало розмаїтості освітніх моделей і свободи вибору в освіті.

7. Новий еволюційний поступ (наші дні), що має на меті забезпечення різних моделей здобуття освіти і “покликаний завершити з рудиментами авторитаризму єдиних навчальних планів і програм, забезпечити варіативність, гнучкість, максимальну свободу форм, методів, технологій та методик, подолавши таким чином певні негативні наслідки масовості та усереднення освіти, її орієнтацію на середньостатистичного учня та сумнівні результати навчання” [Огнев'юк : 316].

Тому, що відбувається в українській системі освіти сьогодні, громадськість надає різні, часом діаметрально протилежні оцінки. Мета статті – простежити й узагальнити шлях розвитку вітчизняної освіти від Київської Русі до початку реформування освіти в Радянському Союзі через лексичний аналіз текстів освітньої тематики. Завданням є систематизувати ключові події та

ключові поняття в історії формування освіти в Україні через призму мовної картини світу українського народу (виділивши основні тематичні групи лексики, що є засобом їх репрезентації), адже мова на кожному історичному етапі розвитку нації великою мірою відбиває те, що її хвилює.

Проблема вербалізації сфери освіти давніх часів не є дослідженою в українській мові. Актуальність наукової розвідки зростає в умовах реформації української освіти, чому сприяє цілий комплекс процедур, пов'язаних із прийняттям у 2005 р. документів про приєднання України до Болонського процесу, що стало початком активних змін; прийняття та впровадження Закону України “Про вищу освіту” (2014), розробка й обговорення проекту нового Закону України “Про освіту”.

Матеріалом для нашого дослідження стали тексти “Енциклопедії українознавства” (1995), у якій представлено історію освіти в тісному зв'язку із загальною історією України, “Історії освіти на Україні” С. Сірополка (2001), “Української малої енциклопедії” за ред. проф. Є. Онацького (1957–1967), “Енциклопедії історії України” (2003–2013).

Історія й культурно-педагогічні традиції української школи (у широкому розумінні цього слова) свідчать про міцний національний ґрунт освіти, пов'язаний із досягненнями Київської Русі, українськими братськими школами, функціонуванням Острозької та Києво-Могилянської академій, козацькою системою виховання й навчання. Дослідники припускають, що в Україні письмо було відоме ще в дохристиянські часи, адже “книжне навчання”, тобто вища освіта, згадується ще в літописі.

Простеживши шлях становлення освіти в Україні, ми здійснили спробу систематизувати історичні дані шляхом класифікації мовних репрезентантів освітніх понять кожної доби. Нам вдалося виділити такі тематичні групи лексики сфери освіти залежно від часового періоду та географічних особливостей держави: ‘Освіта до часу хрещення України-Русі’, ‘Освіта від 988 р. до занепаду Києва’, ‘Освіта від занепаду Києва до половини XVI ст.’, ‘Освітній рух II половина XVI – I половина XVII ст.’, ‘Освіта на Правобережній Україні та Галичині II по-

ловина XVII ст. – кін. XVIII ст.’, ‘Освіта в Гетьманщині та на Слобожанщині в II половині XVII ст. – кінець XVIII ст.’, ‘Освіта на Наддніпрянській Україні в XIX ст.’, ‘Освіта на Наддніпрянській Україні в 1901–1920 рр.’, ‘Освіта в Галичині 1772–1848 рр.’, ‘Освіта в Галичині 1848–1920 рр.’, ‘Освіта на Буковині’, ‘Освіта на Закарпатті’, ‘Освіта в Україні за радянських часів’, ‘Освіта України в еміграції’.

Перші три тематичні групи репрезентують витoki української писемності. Вони представлені невеликою кількістю понять, що є ключовими для розвитку освіти кожної конкретної доби, та відповідними номінаціями:

‘Освіта до часу хрещення України-Русі’: *первісні письмена, оповідання ченця Храбра, кирилиця та глаголиця;*

‘Освіта від 988 р. до занепаду Києва’: *стародавня школа, предмети навчання, “Книжное почитаніє”, списування книг, література в Київській Русі;*

‘Освіта від занепаду Києва до половини XVI ст.’: *церковні школи для міщанства і селянства, мандрівні учителі, азбука-грація, Часословець, Франциск Скорина.*

Тематична група **“Освітній рух II половина XVI – I половина XVII ст.”** представлена більш широким рядом освітніх понять і відповідних номінацій:

– *кальвінські школи (панівецька школа на Поділлі, яку іноді називали академією; кальвінська школа в Ланцуті);*

– *социніанські школи (школа в Киселині Володимирського повіту на Волині, що 1614 р. стала вищою социніанською школою; школи в Хмельнику на Поділлі, у Гощі, Любартові, Берестечку та ін.);*

– *католицькі школи: кафедральні (львівська, київська, луцька) і парафіяльні;*

– *єзуїтські школи (охоплювали у своїй програмі цілу низку наук, поділених на два відділи: нижчий (studia inferioria) і вищий (studia superioria)): Віленська школа (колегія), школи на Київщині, Волині, Поділлі, Галичині;*

– *уніатські школи; братські школи; Замойська академія; Острозька школа (академія); Львівська братська школа; Київ-*

ська братська школа; Лаврська школа; Києво-Могилянська школа (колегія, академія).

Групу **‘Освіта на Правобережній Україні та в Галичині II половина XVII ст. – кінець XVIII ст.’** формують слова на позначення:

1) типів шкіл: *окружні школи* (шестикласові з семирічним курсом); *підокружні школи* (з трьома класами – з дворічним курсом у кожному класі); *парафіяльні школи – вищі* (у містах і містечках) і *нижчі* (в селах); *василіянські школи*; *піярські школи*; *езуїтські школи*;

2) власних назв навчальних закладів, що функціонували в той час у різних округах країни:

– Волинський округ: *Крем'янецька окружна школа, Кам'янецька підокружна школа, Купинська школа, Луцька підокружна школа, Берестецька парафіяльна школа, Олицька підокружна школа, Володимирська підокружна школа (василіянська), парафіяльні школи в Локачах та в Юржинську, Острозька підокружна школа (василіянська), Шаргородська підокружна школа (василіянська), Барська підокружна школа (василіянська)*;

– Український округ: *Вінницька окружна школа, Житомирська підокружна школа, Любарська підокружна школа (василіянська), Овруцька підокружна школа, Київська підокружна школа (василіянська), Гуманська школа (василіянська)*;

– Піярський округ (на українських землях): *Межирицька підокружна школа, Корецька парафіяльна школа, Холмська підокружна школа*;

– Успенська братська школа у Львові.

‘Освіта в Гетьманщині та на Слобожанщині в II половині XVII ст. – кінці XVIII ст.’ у мовній картині світу українського народу представлена такими словами: *Києво-Могилянська академія; Новгород-Сіверська архієрейська школа; Чернігівський колегіум; Харківський колегіум; Переяславська семінарія; співацька школа у Глухові; січова школа; співацька школа в Січі; монастирська школа при Самарському Пустині-Миколаївському монастирі; церковнопарафіяльні школи на Запоріжжі; малярська школа при Києво-Печерській лаврі; парафіяльні школи.*

Тематична група ‘Освіта на Наддніпрянській Україні в XIX ст.’ складається із:

1) слів на позначення типів навчальних закладів: *вищі жіночі школи; хлоп’ячі гімназії; інститути шляхетних дівчат; дівочі прогімназії та гімназії, дівочі єпархіальні школи; народні школи; педагогічна школа в Києві; повітові школи, які були перетворені на міські школи (за статутом 1872 р.); учительські інститути (перший було відкрито у Глухові 1874 р.); парафіяльні та лянкастерські школи; пансіони (для дітей шляхтичів); школи професійної освіти (майже кожне міністерство мало свої школи): кадетські корпуси та вищі військові школи; сільськогосподарські школи й академії; внутрішні фельдшерські й ветеринарні школи; духовні школи, семінарії й академії (перетворення Київської Академії та Харківського й Чернігівського колегіумів на професійні школи духовного відомства); недільні школи;*

2) власних назв навчальних закладів:

вищих загальноосвітніх шкіл:

– *Харківський університет та наукові товариства при ньому: Товариство дослідників природи; Товариство дослідних наук; Математичне товариство; Історично-філологічне товариство; Педагогічний відділ;*

– *Київський університет та його видання: “Кієвлянин”, “Кіевское слово”, “Кієвські отклики”, “Кієвскія университетскія извѣстія”;*

– *Новоросійський університет в Одесі та наукові товариства при ньому: Товариство природодослідників; Правниче товариство, Історично-філологічне товариство; видання “Записки императорскаго Новороссійскаго университета”;*

– *гімназія вищих наук ім. кн. Олександра Безбородька в Ніжині (Ніжинський інститут), видання “Извѣстія”;*

– *Вищі жіночі курси загальноосвітнього характеру;*

– *Київська духовна академія;*

середніх загальноосвітніх шкіл-гімназій: Вінницька, Катеринославська, Київська, Новгород-Сіверська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Чернігівська, Лубенська, Прилуцька, Рівненська, Колегія Павла Галагана в Києві;

3) номінацій органів керування освітою: *Міністерство народної освіти; земства в освітній справі;*

4) номінацій нормативних документів (планів) з питань освіти: *Статут про початкові народні школи; Статут про земські установи; Освітній план членів Кирило-Мефодіївського братства.*

До групи **‘Освіта на Наддніпрянській Україні в 1901–1920 рр.’** відносимо назви:

1) етапів розвитку освіти відповідно до зміни органів управління країною в конкретний історичний період: *освіта за української Центральної Ради; освіта за Гетьманату; освіта за Директорії; освіта за часів більшовицької і денікінської окупації;*

2) типів навчальних закладів: *хлоп'ячі гімназії, реальні школи, дівочі гімназії, дівочі інститути, комерційні школи, торговельні школи, духовні семінарії, дівочі єпархіальні школи;*

3) типів професійних шкіл:

– вищих: *Жіночий медичний інститут у Харкові, Жіночий медичний інститут у Києві, Жіночий медичний інститут в Одесі, Педагогічний фребелівський інститут у Києві, Педагогічні фребелівські курси в Харкові, Історично-філологічний інститут у Ніжині, Комерційний інститут у Києві, Комерційний інститут у Харкові, Сільськогосподарський інститут у Харкові, Політехнічний інститут у Києві, Жіночий політехнічний інститут у Харкові (приватний), Технологічний інститут у Харкові, Гірничий інститут у Катеринославі, Ветеринарний інститут у Катеринославі, Ветеринарний інститут у Харкові, консерваторія в Києві, консерваторія в Одесі, Духовна академія в Києві (з 1819 р. – вища духовна школа);*

– середніх: *учительські інститути, духовні семінарії, комерційні школи, сільськогосподарські школи, технічні школи, мистецькі школи;*

– нижчих: *учительські семінарії, духовні школи, ремісничі, сільськогосподарські, індустріально-технічні, торговельно-промислові, фельдшерські та акушерсько-фельдшерські школи;*

4) типів навчальних закладів відповідно до джерел їх фінансування: *державні, громадські, приватні;*

5) культурно-освітніх товариств: *“Просвіта”*, українська секція *“Московского общества славянской культуры”*, *“Київське товариство допомоги початковій освіті”*;

6) українських часописів: журнали-місячники *“Вільна українська школа”* (орган Всеукраїнської учительської спілки), перший український бібліографічний часопис *“Книгарь”*.

‘Освіта в Галичині 1772–1848 рр.’:

1) назви вищих навчальних закладів: *дієцезіальні школи*; *“Barbareum”* (генеральна духовна семінарія у Відні, яку було відкрито при церкві св. Варвари (звідси й назва), де мали вчитися греко-католики з Галичини та Угорщини); *“Studium ruthenum”* (т. зв. руський інститут, утворений при Львівському університеті); *Львівська генеральна духовна семінарія*; *Львівський університет*;

2) назви типів середніх навчальних закладів: *головні школи* (*лаврівська школа* як осередок освіти в Бойківщині та Лемківщині); *тривіальні школи*; *парафіяльні школи*;

3) назви культурно-освітніх товариств: *Перемиське просвітне товариство*.

‘Освіта в Галичині 1848–1920 рр.’:

1) назви вищих навчальних закладів: *Львівська греко-католицька семінарія*, *Львівський університет*, *Польський університет ім. короля Яна Казимира* (перетворений польською окупаційною владою *Львівський університет*);

2) назви типів середніх навчальних закладів: *народна школа сільського й міського типу* (*Лаврівська головна школа*, *Теребовльська головна школа*, *тривіальна школа в Стрільбичах*, *Радехівська тривіальна школа*, *Городинська тривіальна школа*, *Шляхтинецька й Тернопільська тривіальні школи*; *парафіяльні школи* (*дяківки*)); *греко-католицька семінарія у Львові*;

3) назви культурно-освітніх товариств: *Руське педагогічне товариство*, *товариство “Учительська громада”*, *Наукове товариство ім. Шевченка у Львові*, *Товариство українських наукових викладів ім. П. Могилы*, *товариство “Просвіта” у Львові*, *“Громада”*, *“Общество им. Качковского”*, *Інституція “Народний дім”*, *“Літературно-наукове товариство”*, *“Кружок сла-*

в'янський", "Читальня русько-українських богословів", Товариство прихильників науки, літератури і штуки;

4) назви керівних освітніх органів: Український крайовий шкільний союз; Крайова шкільна рада;

5) назви учительських періодичних органів: "Шкільний часопис", "Учитель", "Луна", "Прапор", "Учительське слово", "Учительський голос";

6) назви студентських організацій: "Академічний кружок", "Дружній лихвар", "Академічне братство", "Кружок правників", "Ватра", "Академічна громада", "Основа", "Академічний дім";

Тематична група **‘Освіта на Буковині’** представлена такими назвами:

1) типи шкіл: монастирські школи і дяківки; тривіальні школи; Чернівська клерикальна школа;

2) культурно-освітні організації: "Руська бесіда", "Руський дім народний", "Руська школа", "Руське драматично-літературне товариство", "Історичне товариство ім. Г. Сковороди", "Жіноча громада", "Українська громада", "Буковинський народний театр", "Союз Січей", "Селянська каса";

3) учительські товариства: "Взаємна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок", "Вільна організація учителів на Буковині", Товариство учителів вищих шкіл ім. Г. Сковороди;

4) студентські організації: "Союз", "Молода Україна", "Січ", "Православна академія", "Запорожжя", "Чорноморе";

5) заклади професійної освіти: нижча сільськогосподарська школа в Кіцмані, кошикарська школа в Сторожиці, ткацька школа в Чернівцях, школа гуцульської різьби у Вишніці;

6) вища школа: богословський заклад, Чернівецький університет;

7) нормативні документи: Крайовий шкільний закон (від 29 травня 1868 р.).

Тематична група **‘Освіта на Закарпатті’**:

1) назви типів шкіл: монастирські школи, церковні школи, дяківки;

2) власні назви навчальних закладів: Мукачівська духовна семінарія, Ужгородська учительська семінарія;

3) назви нормативних освітніх документів: *Мадярський шкільний закон 1868 р.*; *шкільний мовний закон 1879 р.*; *“Апоніїв” закон 1907 р.*;

4) назви культурно-освітніх організацій: *“Просвіта”*, *“Пряшевське літературне заведення”*, *“Літературне товариство св. Василя Великого”*, *“Руска бесіда”*.

Отже, сфера освіти України в історичному аспекті представлена широким колом лексичних можливостей, а саме: словами на позначення типів навчальних закладів різних рівнів, форм підпорядкування та джерел фінансування; органів управління освітою; етапів розвитку освіти; нормативних документів; номінаціями культурно-освітніх товариств та їхніх періодичних органів; студентських організацій та їхніх видань. Назви освітніх понять і явищ диференціюються не тільки в часі, а й залежно від територіальних та політичних особливостей розвитку освітньої галузі.

З огляду на систематизовані вище історичні факти та з урахуванням тенденцій сьогодення цілком підтримуємо думку, що “у сучасній Україні стверджується особистісно-орієнтована модель освіти, повернення до національних та світових культурно-історичних традицій” [Глосарій : 252]. У своєму далекому минулому ми вже мали й індивідуально спрямовану освіту, і орієнтацію на національні цінності з вивченням загальнолюдських цінностей, і автономію та демократизм навчальних закладів, і досвід академічної мобільності. Тобто деякі сучасні поняття існували вже тоді, не маючи іноді конкретних назв. Рівень розвитку вітчизняної освіти давніх часів вражає, тож сьогодні нам треба ще раз ретельно проаналізувати здобутий народом досвід і, спираючись на наші багаті освітні традиції, відновлюючи їх, адаптуватися до вимог нового часу.

ДЖЕРЕЛА

Енциклопедія українознавства [перевид. в Україні]. – К. : Книга, 1995.

Енциклопедія історії України : у 10-ти т. / НАН України, Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 2003–2013.

Онацький Є. Українська мала енциклопедія : у 9 т. / Є. Онацький [Електронний ресурс]. – Буенос-Айрес, 1957–1967. – Режим доступу: <http://pnkvs.esy.es>.

Сірополько С. Історія освіти в Україні / С. Сірополько. – К. : Наук. думка. – 2001.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глоссарий современного образования. – Х. : Изд-во НУА, 2007.
2. Мясніков В. А. Світовий освітній простір / В. А. Мясніков // Освітнологія : хрестоматія : навч. посіб. / укл. В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва. – К. : ВП “Едельвейс”, 2013. – С. 41.
3. Огнев'юк В. О. Еволюційний поступ освіти в контексті освітології / В. О. Огнев'юк // Освітнологія : хрестоматія : навч. посіб. / укл. В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва. – К. : ВП “Едельвейс”, 2013. – С. 311–316.

REFERENCES

1. Usik Je. Ju. (ed.) (2007) Glossarij sovremennogo obrazovanija [*Glossary of modern education*]. Kharkov: Izdatelstvo NUA, 524 p. (in Russian).
2. Mjasnikov V.A. (2013) Svitovij osvitnij prostor [*The world educational space*]. Osvitologija: khrestomatija: Navch. posibnyk dlja studentiv vyshhykh navchalnykh zakladiv [*Education: hrestomathy: textbook for university students*]. Kyiv: Edelvejs, p. 41. (in Ukrainian).
3. Ognevjuk V. O. (2013) Evoljucijnyj postup osvity v konteksti osvitologiji [*Evolutionary progress of education in the context of education*]. Osvitologija: khrestomatija: Navch. posibnyk dlja studentiv vyshhykh navchalnykh zakladiv [*Education: hrestomathy: textbook for university students*]. Kyiv: Edelvejs, p. 311-316. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 25.05.16

Iryna Serebrianska, Candidate of Philology, Doc., Postdoctoral Student
Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Dnipro

**History of formation and development of the concept sphere
education through modern scientific world picture**

The purpose of the article is to trace the path of national education from Kiev Rus to the Soviet Union. The task is to summarize the key events and key concepts in the history of the formation of education in Ukraine through the prism of language picture of the world of the Ukrainian people, as language reflects all problems of the nation at each historical stage of its development.

Our study is relevant in terms of reformation of Ukrainian education and appropriate processes: the accession of Ukraine to the Bologna Process in 2005, implementation of the Law of Ukraine “On Higher Education” (2014), discussion of the draft of the new Law of Ukraine “On education”.

The research is based on the analyses of the following texts: “Ukrainian Encyclopedia”, which presents the history of education in close connection with the

general history of Ukraine, “History of Education in Ukraine” by S. Siropolko, “Ukrainian small encyclopedia”, ed. prof. J. Onatskyi, “Encyclopedia of History of Ukraine”. We have classified the language means of education representation into several thematic groups taking into account the time, geographical and political features of the country in each period. They include types of educational institutions of different levels, forms of authority and funding sources of educational institutions; education authorities; stages of education development; education regulations; cultural and educational organizations and their periodicals; student organizations and their periodicals.

Keywords: *education, national education, scientific world picture, word, name, thematic group.*